

УДК 811.16.09

Олександр ЯНІШЕВСЬКИЙ

АНТИНІГІЛІСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В ДИСКУРСАХ «БІСІВ» ФЕДОРА ДОСТОЄВСЬКОГО, «ШАЛЕНОЇ» ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО ТА «НІГІЛІСТІВ» ВАЦЛАВА ГОНСЬОРОВСЬКОГО

Проведено зіставний аналіз на перший погляд дуже різних творів Юзефа Крашевського, Федора Достоевського та Вацлава Гонсьоровського з метою показу спільних між ними антинігілістичних дискурсивних паралелей. Переконливо доводиться, що кожен з них у свій неповторний спосіб трактує багатогradientні ідеї нігілізму, які визначали у другій половині ХІХ ст. умонастрої інтелігенції Російської імперії.

Перебування у складі Російської імперії значної частини польських земель відбилося певним чином і на тематиці літературних творів відомих письменників Польського Королівства у тому сенсі, що вони подекуди бралися за осмислення суто російських внутрішньополітичних подій з позицій небайдужих спостерігачів, а то й учасників громадських дискусій «вищих лібералів» (висловлюючись іронічним виразом Ф. Достоевського) з питань духовного і морального стану російського суспільства.

«Обережність» селянської реформи 1861 р., накладаючись на конкретні місцеві зловживання при імплементації «Положення про селян» (або «Положення 19 лютого 1861 р.»), паралельне ігнорування земельного питання у Польському Королівстві (що призвело до Січневого повстання 1863 р.), інші соціальні протиріччя змінили суспільно-політичну і філософську думку історично молодого різночинної верстви населення Росії. Від петрашевських «п'ятниць» 40-х років, де лише «збиралися перекладати самого Фур'є»¹, і приємних інтелігентських званих зібрань другої половини 50-х, коли було видано низку рескриптів з підготовки селянської реформи («Великий день дев'ятнадцятого лютого ми зустріли захоплено й задовго ще почали осушувати на честь його тости»²), покоління 60–70-х перейшло як до різких агресивних висловлювань на адресу царя («Ми повинні, товариші, покінчити, нарешті, із Царем. <...> Що буде після вбивства Царя? <...> Нам легше стане працювати, уряд розгубиться й наша організація захопить усі шари суспільства»³), так і до терористичної діяльності проти представників

¹ Достоевский Ф. М. Бесы. – Л. : Наука, 1990. – 848 с. – С. 9.

² Там само, С. 34.

³ Краснов П. Н. Цареубийцы (1-е марта 1881 года). – М. : Панорама, 1994. – 304 с. – С. 226–227.

репресивного апарату (наприклад, вбивство С. Степняком-Кравчинським у 1878 р. шефа жандармів М. Мезенцова). Гуртки за політичними інтересами перетворилися на добре законспіровані організації нечаївського штабу.

Художня література імперії хронотопно рецептувала розвиток громадської думки, починаючи з галереї образів «зайвих людей» (Онегін, Печорін, Рудін), продовжуючи, наприклад, «Людьми 40-х років» О. Писемського і потужно розгорнувшись «Живою душею» Марка Вовчка (Україна), «Знаменням часу» Д. Мордовцева (носії українських автономістських настроїв), «Бісами» Ф. Достоєвського (Росія), «Нігілістами» В. Гонсьоровського, «Шаленою» та «Москалем» Ю. Крашевського (Польща) та іншими творами. Роман І. С. Тургенєва «Батьки й діти», написаний у 1862 р., став своєрідною точкою «великого вибуху» в нігілістичній тематиці в літературі, після якого вона (себто тематика) почала «розширюватися» в різних напрямках, перетворюючись в романах і повістях письменників на результати рецепції молодими людьми ідей нігілізму. Як зазначав А. І. Батюто⁴, нігілізм мав цілу низку градацій і відтінків, які взаємодоповнювали і взаємозаперечували один одного. Відповідно і твори, що виходили з-під пера художніх дослідників цієї течії, в яку виявилася втягнутою значна частина активної інтелігенції молодого і середнього віку, були як нігілістичні й антинігілістичні, так й нігілістичні за тематикою та формою (а, може, й задумом), проте антинігілістичні за змістом. Тобто в деяких романах і повістях можна спостерігати гегелівський закон заперечення заперечення в самій ідеологічній структурі твору.

У повісті В. Гонсьоровського «Нігілісти» сама назва, деякі авторські ремінісценції, окремі репліки (як не дивно!) Дегаєва (жандармського офіцера) створюють враження, що перед читачем не класично, але нігілістичний твір, присвячений діяльності підпільних революційних гуртків. Проте авторські акценти на змісті внутрішніх монологів, низка характерних діалогів головних героїв, надзвичайно лімінована подача пейзажних описів свідчать, що В. Гонсьоровський поставив собі за мету на філософському рівні показати, як надмірний розвиток якогось одного начала в людині (наприклад, вождизму) за рахунок іншого неминуче веде до її внутрішньої зміни зі знаком мінус. Тобто можна зробити висновок, що за змістом «Нігілісти» є антинігілістичним твором, проте іманентно «зберігальним» (за іншою термінологією, «охоронним») його назвати не можна.

Як відомо, А. І. Батюто стверджував, що будь-який антинігілістичний роман є «реакційно-охоронним у самому широкому сенсі цього слова»⁵. Дослідник мав на увазі беззастережне відкидання авторами цих романів будь-якого різновиду нігілізму, вбачаючи в ньому безкомпромисного руйнівника звичних підвалин приватного, громадського й державного життя. Автори таврували нігілізм, тим самим обстоюючи право суспільства на консервацію дотеперішнього способу життя й, головне, думки.

В. Гонсьоровський з одного боку приставав до табору письменників-антинігілістів, вибудовуючи у своїй повісті певну таксономічну парадигму даного напрямку суспільно-політичної, природничої та філософської думки («Нігілізм! На самий звук цього виразу православний росіянин тричі

⁴ Батюто А. И. Антинигилистический роман 60–70-х годов // История русской литературы: В 4 т. – Т. 3. Расцвет реализма / глав. ред. Н. И. Пруцков. – Л. : Наука, 1982. – С. 279–314. – С. 279.

⁵ Там само, С. 279.

хрестився. Нігілізм! Коли син вступав до університету, поважний татусь наказував йому оминати тих, хто пішов манівцями за синіми окулярами і круглими капелюхами... Нігілізм?! Він був чимось похмурим, грізним, страховиськом. Нігілізм був чимось таким, що проклинав Синод і ставав поряд з Пугачовим і Гришкою Отреп'євим»⁶), з іншого він розумів, що *нігілізм* – це новий струмінь, свіже повітря, інша якість духовного життя постмиколаївської Росії і до нього треба уважніше придивлятися й вивчати: «Росія у своїй найкращій, неспотвореній частині здригнулася й полинула у безодню фантастичних марень про відродження за допомогою доктринерства Маркса, анархізму Бакуніна, ідейності Герцена, здійснення усього того, що на Заході було ще незрозумілою імлою, з чим найрозвиненіші країни не могли освоїтися, чого не могли прийняти»⁷. Тобто письменник зазначає, що носіями нових ідей є не маргінальні елементи навколишнього соціуму, що надихаються лише власними перверсіями, а окремі пасіонарії, які самим тільки фактом свого існування порушують метафізичний дискурс усієї попередньої екзистенції конкретної спільноти.

Пасіонарні особистості завжди символізують переддень змін: духовних, політичних, економічних. Зі знаком плюс чи зі знаком мінус. Нагальних і віддалених у часі. Але вони є буревісниками тотального відкидання минулого, залишаючи за ним лише право людини з'являтися на світ. І якщо письменник вбачає свою задачу у показі цілей пасіонаріїв, вибудовує футуристичні конструкти стосовно їхніх послідовників, його твір можна віднести до *нігілістичних* (або *пронігілістичних*). Якщо ж автор зосереджується на методах досягнення таких цілей, об'єктивно аналізує у різний спосіб конкретні вчинки «нових людей», такий твір можна віднести до *антинігілістичних*, бо усі їхні теоретичні побудови, імплементуючись в реальному житті, як правило, далекі від культурологічних парадигм традиційної моралі. До перших можна віднести, наприклад, «Андрія Кожухова» С. М. Степняка-Кравчинського («справа, за яку він помер, не загинула. Вона йде вперед від поразки до поразки і дійде до кінцевої перемоги, яку в цьому сумному світі можна здобути тільки стражданнями й самопожертвою обраних»⁸), «У вирі» О. Ф. Писемського, «Що робити?» М. Г. Чернишевського («Якщо у вас на разі немає бажання далі слухати, я, безумовно, повинен відкласти продовження моєї оповіді до того часу, коли у вас виникне це бажання. Сподіваюся дочекатися цього незабаром»⁹). До других належать, зокрема, «Немає куди» М. С. Лескова («залемо Москву кров'ю і загравами пожеж»¹⁰), «Біси» Ф. М. Достоевського («почнетесь розбрат! Розгойдування таке піде, якого ще світ не бачив»¹¹), повстанські романи і повісті Ю. Крашевського («Москаль», «Ми і Вони», «Рахунки»), а також його «Шалена».

Заглибленість антинігілістичних романів в ідейно-психологічні нетрі індивідуумів розширювала тезаурус імагологічних презентацій нігілізму,

⁶ Slavus Wiesław (Gašiorowski W.). Nihilisci. – Lwów : Księgarnia Polska B. Potonieckiego, 1908. – 410 s. – S. 196–197.

⁷ Ibidem, S. 205.

⁸ Степняк-Кравчинський С. М. Андрій Кожухов // Степняк-Кравчинський С. М. Андрій Кожухов. Будиночок на Волзі. Підпільна Росія. – К. : Дніпро, 1979. – С. 5–292. – С. 292.

⁹ Чернышевский Н. Г. Что делать? Из рассказов о новых людях. – М. : Худ. лит., 1984. – 480 с. – С. 465. (Классики и современники. Рус. клас. лит.).

¹⁰ Батюто А. И. Антинигилистический роман 60–70-х. Там само, С. 291.

¹¹ Кашурников Н. А. Об архетипе царевича в романе «Бесы» // Достоевский и мировая культура : альманах / К. А. Степанян, В. И. Этов. – 2009. – № 26. – С. 63–67. – С. 64.

оскільки маніфестаційна націленість їхніх жанрових антиподів звужувала предметне поле творчого пошуку автора. Саме тому сюжетика антинігілістичних творів виходила за межі суто боротьбистського дискурсу, що панував на сторінках популярної серед громадсько-активної інтелігенції преси Російської імперії і, раміфікуючись, доволі специфічно рецептувала деякі базові ідеї революційної демократії.

Ю. Крашевський, як О. Писемський у «Збаламученому морі», М. Лесков у «Немає куди», В. Авенаріус у «Пошесті», нігілістичну загрозу вбачав передусім для інституту родини. В. Гонсьоровський розглядав «результативність» нігілістичних ідей в сенсі пролегомен до патологічних метаморфоз духовного світу особистості. Ф. Достоевський основну трагедію свого роману «Біси» досліджував, на думку М. Кашурникова, крізь призму обманутої віри, як нещастя людей, що повірили самозваному Івану-Царевичу¹².

«Шалена» Ю. Крашевського, хоча і написана була у 1878 р., коли нігілізм асоціювався вже винятково з індивідуальним тероризмом, проблемно споріднена із першими антинігілістичними романами 60-х років, де тема сім'ї вирізнялася окремо. У них стверджувалося, що однією з причин виникнення нігілізму є недостатнє чи дуже поверхове родинне виховання, нездатне забезпечити молодь від сліпого захоплення «модними ідейками»¹³.

Ці твердження місцями притлумлені, оскільки, захищаючи існуючі традиційні сімейні засади, їхні автори (наприклад, О. Писемський та М. Лесков) не схильні їх ідеалізувати; місцями такий старосвітський побутовий дискурс підноситься на п'єдестал, причому шляхом чіткого його протиставлення сімейно-шлюбним стосункам, зображеним в романі М. Чернишевського «Що робити?».

У «Шаленій» відчувається саме негаційний вплив «Що робити?», тобто можна зробити висновок, що головною метою роману Ю. Крашевського є звульгаризування, навіть опошлення, ідей жіночої емансипації, таксономічно викладених у відомому творі М. Чернишевського. Протагоністом «Шаленої» є молода, емансипована жінка Зоня Рашкова, яка шокує навколишніх короткою зачіскою, студіями в університеті, незвичною інтелігентністю і гострим язиком. Вона приваблива і знає це. Їй не становить жодних труднощів завести знайомство із представником чоловічої статі і так само легко з ним розлучитися. Вона сміливо, особливо не замислюючись, деструктує той лімінальний простір громадської екзистенції, в який імплікована сама. Головне для Зоні – будь-що залишатися вірною ідеалам жіночої свободи у власному розумінні, які на початку їхньої реальної імплементації несли в собі позитивну якість у філософському сенсі змін. Фабула роману полягає у доволі схематичному зіткненні двох абсолютно різних культурних парадигм: патріархальної старошляхетської, уособленням якої є рідна сестра Зоні (емоційно залежна від батьків особа, надміру набожна, нудотно увічлива), і спотвореної індивідуальною реінтерпретацією базарівської.

Можна висловити гіпотезу, що Крашевський якимось чином був обізнаний із життєвою історією Соф'ї Ковалевської, яка першою в Росії підняла голос стосовно жіночих свобод і прав й брала безпосередню участь у нігілістичному русі, що відбулося в її повістях «Нігіліст» та «Нігілістка». Адже, і у нього, і у неї спостерігаються намагання, крім показу поточного життя своїх героїв, дати

¹² Там само, С. 67.

¹³ Батюто А. И. Антинигилистический роман 60–70-х годов. Там само, С. 280.

бачення їхнього майбутнього в контексті розвитку гендерного питання в Російській імперії. У Ковалевської це, можна сказати, гадальний прогноз «або–або»: «мені так живо уявилася та доля, що очікує це чарівне юне створіння, що мені зробилося важко на душі», і поруч наводиться авторська ж думка, але вкладена в уста протагоніста: «Ах, якби ти знала, як мені <...> шкода вас усіх, що тут залишається!»¹⁴. У Крашевського прогноз однозначно похмурий, гіперфеміністський, в чомусь маскулінофобський: «Зоня, жінка свідомо самотня, почувала себе, що називається, „життя вдалося“; вона змогла залишитися самою собою, незважаючи ні на що, жила без набридливих чоловіків, що завжди чогось хотіли від неї, а те, що навколишні вважали її за шалену – хіба на це варто звертати увагу?»¹⁵, а шлях до такої мети пов'язаний у письменника зі стражданнями тих, хто поруч із нею. Еварист Дорогуб, закоханий в Рашкову молодий чоловік, дуже переживає через свій занадто тривалий конкубат із красунею, від якої народжується його дитина з непроясненим соціальним статусом. Зоня оцінює факт народження дитини в гіпертрофовано базарівському дискурсі: це лише необхідний для здоров'я жінки фізіологічний акт. Решта, з цим пов'язана – неважлива. Незабаром дитина помирає – шкода, але не це є трагедією в житті. Головне – гендерна свобода й егоїстичне задоволення власних бажань згідно із вченням великого Епікура (мається на увазі першоджерельне вчення).

Мораль такого роду зображень нігілістів у Крашевського очевидна: розбещувального впливу ідей Чернишевського та його послідовників зазнають переважно або дуже недосвідчені люди, або потенційно аморальні.

Таку антинігілістичну дискурсивну паралель можна побачити й у Вацлава Гонсьоровського в «Нігілістах». У вимальованому ним портреті Віри Малиновської його приваблює «таємне таємних» жіночої душі. Роблячи внутрішні переживання героїні предметом психологічного аналізу, Гонсьоровський ні на мить не відриває її від зовнішнього світу. Кожна зустріч Малиновської з іншим персонажем не лише ускладнює сюжет повісті, але й стає водночас новим її випробуванням перед власною совістю. Існують підстави вважати, що прототипом Малиновської Гонсьоровському слугувала член керівництва «Народної волі» Софія Перовська.

Автор «Нігілістів» нічого не повідомляє про минуле жінки: хто вона за походженням, які у неї освіта, рід занять, що стало тим основним поштовхом до зміни звичного життя. На думку письменника, прихід Малиновської до організації «Народна воля» не в останню чергу був зумовлений загальними настроями серед молоді 60–70-х років, які формувалися герценівським «Колоколом». Однією з причин її приходу і подальшого перебування в партії, ймовірно, було кохання до народовольця Квятковського, тобто до знайомства з «новими людьми» це була звичайна, адекватна, системна у своєму способі життя жінка. Близький емоційний контакт з не останнім діячем підпільної організації, до того ж фактичним імплементачем нечаївської «Катехізи революціонера», як тонко підмічає Гонсьоровський, зробив Малиновську зомбованою істотою. Вона починає оцінювати усе навколишнє лише через призму поглядів Квятковського, стає психологічно залежною від нього.

¹⁴ С. В. Нигилистка // Воспоминания. Повести. – М. : Правда, 1986. – С. 137–220. – С. 220.

¹⁵ Wiedza W. Szalona. Powieść : recenzja // Globalne źródło streszczeń i recenzji : web-sajt / założ.: Shvoong Ltd, Izrael, Herzliya. – Książki : stronica-rubryka. – 2006. – 13 lut. – URL: www.shvoong.com (15.09.2012).

Сповідуючи крайній ригоризм, вона сприймає життя лише у чорно-білих кольорах: в різкій формі, без необхідного аналізу нею завжди відкидається все те, що не вкладається у «прокрустове» ложе її ортодоксальних постулатів. На практиці це породжує неприродну суворість, а то й черствість у стосунках з колегами по справі. Так, вона категорично відмовляється допомогти Кибальчичу після звільнення його з в'язниці з пошуком квартири і з отриманням паспорта лише на тій підставі, що він формально не є членом їхньої організації: «Він до нас не належить... нехай собі...»¹⁶.

За В. Гонсьоровським, трагізм Віри Малиновської, як і багатьох інших революціонерів-нігілістів, полягав у тому, що їхня самовіддана, жертвна діяльність в ім'я «нових ідей» дуже часто не знаходила належної оцінки з боку окремих керівників таємних організацій: коли в рядових членах цих організацій зникала потреба, то від них у різний спосіб намагалися дистанціюватися. Це призводило до глибокого розчарування молодих людей у справі, якій вони хотіли себе присвятити, і поступового відходу від неї, а то і їхньої загибелі.

Відаючи належне хисту Гонсьоровського-публіциста, важливо підкреслити глибину і масштабність його аналізу у своїх багатопланових «Нігілістах» усього спектру проблем функціонування підпільних радикальних організацій. Серед них він виділяв проблему *лідерства*, яка у майбутньому, у міру зростання чисельності таких організацій, могла, на його переконання, при певному збігу обставин трансформуватися в небезпечну проблему вождизму з його обмеженнями свободи обміну думок, сковуванням особистої ініціативи, тотальним одностудомством.

Таким лідером у Гонсьоровського виступає Володимир Квятковський (справжнє ім'я Олександр Олександрович) – фанатичний прихильник ідеї боротьби із самодержавством шляхом організації терористичних актів, послідовник, як зазначалося вище, «нечаївщини». В основі створення письменником образу Володимира Квятковського – антиномія двох засад: з одного боку вбивство конкретної людини є злом для неї особисто та її близьких, а з іншого – світла віддалена мета (загальне народне благо) як добро, заради якого здійснюється це вбивство. Маючи великі організаторські здібності, володіючи ораторським мистецтвом, до яких ще додавалася відчайдушна заповзятість, Квятковський наче гіпнотизував усіх, хто був поруч із ним, причому ні в кого навіть не виникало бажання хоч якось піддавати сумніву його слова: «Він є тим, що концентрує у собі все, що клекотить у серці молодої, світлої Росії, вільної від кайданів царизму»¹⁷. І одним зі своїх завдань в «Нігілістах» Гонсьоровський як художник вбачає у показі антигуманної сутності внутрішнього життя таємних терористичних організацій, тривале перебування в яких призводило до незворотних змін в характерах і навіть у психіці їхніх членів. Польський романіст свідомо порушує питання влади і підлеглості, взаємовідносин особистості і колективу, справжнього і уявного авторитету, прослідковує дію цілого комплексу взаємообумовлених чинників, що призводять до втрати з часом прояву чесних і добрих намірів, самовідданих зусиль й організаторських здібностей особистості.

Негативний вплив атмосфери організації позначається й на поведінці її лідера Квятковського (як й Малиновської): з часом у нього все більше

¹⁶ Sclavus Wiesław (Gąsiorowski W.). Nihilisci. – Lwów : Księgarnia Polska B. Połonieckiego, 1908. – 410 s. – S. 268.

¹⁷ Ibidem, S. 106.

виявляються душевна глухота, байдужість, цинізм. Владний і честолюбний характер героя, його впертість і безапеляційність, не зустрічаючи належної протидії, сприяють появі самозакоханості, призводять до самоправства, об'єктивно шкодять загальній справі. Особливо гнітюче враження справляє його відмова організувати втечу заарештованої Малиновської, хоча для цього існували усі можливості: «гра не варта свічок... у нас зараз інше в голові»¹⁸. У деформації сильної натури Квятковського, згідно із Гонсьоровським, винен не лише він сам, позбавлений цінних охоронних властивостей здорової психіки, які дають змогу за будь-яких умов зберегти дорогоцінне почуття міри і самоконтроль. Значна доля вини падає і на його оточення, яке повністю самоусунулося від участі у прийнятті відповідальних рішень.

Однак оточення, як і його лідер, сформували свою віталістичну лінію не внаслідок певного девіантного родинного виховання. Вона каузальна ідеями, що виплескувалися на сторінках петербурзької преси і різночинної літератури, ідеями, загальну назву яким дав І. С. Тургенєв. «Що є нігілізм? Це *bon mot* Тургенєва!.. <...> це просто абсолютне відчуження і заперечення!.. повернення до печерного життя»¹⁹, – артикулює вустами одного зі своїх героїв власну думку Вацлав Гонсьоровський.

Розглядаючи зазначені твори Ю. Крашевського і В. Гонсьоровського в контексті художньої літератури Російської імперії, неважко помітити, що вони є певним чином інтерпретованими ідейними сіквелами роману-передбачення Ф. М. Достоєвського «Біси» (1871 р.). Крашевський зосередився на долі жінки, скоріше за все узявши за фабулу життєві нещастя Марії Шатової та Лізи Дроздової. Гонсьоровський, крім впливу нігілістичних ідей на молоду народоволку, спромігся зосередитися й на архетипних рисах вождя підпільної терористичної організації. Такий висновок можна зробити з кількох фраз, що виголошуються Квятковським як презентачем найвищої страти суспільства: «сьогодні Олександрові Другому я послав смертний вирок!», «Оголосив війну – значить мушу бути готовим до смерті»²⁰, «Наш час настав, <...> ми кров'ю за кров зуміємо платити»²¹. Про зв'язок із Достоєвським вказує також його ремінісценція стосовно неназваного ним літературного твору, проте зрозумілого більш-менш ерудованому читачеві: «Мушу загинути, то й що ж, адже не за літературний твір»²².

Идеться про архетип царевича у романі «Біси» та його екстраполяцію в інших самодостатніх письмових джерелах. Як зазначає російський дослідник М. Кашурников²³, Ставрогин відчуває себе таким, що несе певний духовний тягар. Понад те, цей тягар сприймається ним як власний хрест. Навколишні визнають за Ставрогиним право брати на себе й нести цей тягар не через походження Миколи Всеволодовича, а через його інтравертну силу, завдяки якій він і сприймається як «той, хто має владу». Це пряма паралель із Квятковським, харизма якого дуже подібна до ставрогинської. Обидва зробили себе самі: Ставрогин усіма своїми діями заперечивши виховання Степаном Трофимовичем; Квятковський свідомо порвавши зі своїм соціальним оточенням: «Я зрікся усього: і родини, і маєтку, і власної гідності, і сумління, і

¹⁸ Ibidem, S. 331.

¹⁹ Ibidem, S. 284–285.

²⁰ Ibidem, S. 326–327.

²¹ Ibidem, S. 32.

²² Ibidem, S. 326.

²³ Кашурников Н. А. Об архетипе царевича в романе «Бесы». Там само, С. 63.

людських почуттів...»²⁴. Однак Ставрогин-царевич, незважаючи на усю свою внутрішню силу, психологічно не готовий *царювати* над умами і душами людей: «Чому усі чекають від мене чогось, чого від інших не чекають? До чого мені зносити те, чого ніхто не зносить, й напрошуватися на тягарі, яких ніхто не може знести?»²⁵, на відміну від Квятковського, у своїй організації той тримає усе під жорстким особистим контролем. Адже, уміння *царювати* архетипно визначається, передусім, здатністю впорядковувати суспільство²⁶.

І Квятковський, будучи екстраполяцією достоевської варіації архетипу царственої особи, поєднує в собі вправності Ставрогина і Петра Верховенського: як Ставрогин, він санкціонує, увінчує зв'язки між людьми, тобто виступає *сакральним царевичем*, а як Верховенський-молодший він безпосередньо об'єднує цих же людей, тобто виступає *сакральним царем*. «Затуманиться Русь, заплаче земля за старими богами... <...> тут-то ми й пустимо <...> Івана-Царевича»²⁷, – пише Ф. Достоевський про потенційного самозванця царевича. «Лише терор дає нам ешафот, а значить – п'єдестал»²⁸, – пише В. Гонсьоровський про самозваного царя, що фактично вже відбувся, бо п'єдестал є місцем (точкою) поклоніння, навколо якого (якої) об'єднує той, хто «концентрує у собі» і «клекотить у серці». І місце це є місцем смерті.

Як свідчить М. Кашурников, Ставрогин – самозваний царевич – врешті-решт під *тягарем*, якого так і не зміг винести, губить не лише себе, але й тих, хто повірив йому²⁹. Квятковський – самозваний *царецаревич* – також гине, тягнучи за собою у безодню взагалі усіх, хто хоч якось з ним мав дотичність. Тут вже не залишилося навіть обманутих.

Проведений зіставний аналіз на перший погляд дуже різних творів свідчить, що усі вони мають антинігілістичні дискурсивні паралелі, кожний з них у неповторний спосіб трактує багатоградієнтні ідеї нігілізму, що визначали у другій половині XIX ст. умонастрої інтелігенції Російської імперії. Сюжетика антинігілістичних творів багатопланова, різноманітніша порівняно з нігілістичними, боротьбистський дискурс не є основним на їхніх сторінках. Головне – показати методи досягнення нігілістичних цілей, що їх ставили перед собою різні за ідеологічною спрямованістю молодіжні об'єднання та групи, зосередитися на конкретних вчинках «нових людей» і викликаних ними соціальних фрустрацій. І є всі підстави вважати, що твори, написані нетитульною мовою імперії, проте на суто російські внутрішні громадсько-політичні теми, є невід'ємною складовою частиною літератури російського хартленду.

²⁴ Sclavus Wiesław (Gašiorowski W.). Nihilisci. Op. cit., S. 376.

²⁵ Достоевский Ф. М. Бесы. – Л. : Наука, Ленингр. отд., 1990. – 848 с. – С. 274. (Собр. соч. : в 15 т. / Ф. М. Достоевский ; т. 7).

²⁶ Кашурников Н. А. Об архетипе царевича в романе «Бесы». Там само, С. 63.

²⁷ Достоевский Ф. М. Бесы. Там само, С. 395.

²⁸ Sclavus Wiesław (Gašiorowski W.). Nihilisci. Op. cit., S. 30.

²⁹ Кашурников Н. А. Об архетипе царевича в романе «Бесы» Там само, С. 67.

Aleksandr Janiszewski
Paralele antynihilistyczne w dyskursach «Biesów» Fedora
Dostojewskiego, «Szalonej» Józefa Kraszewskiego i
«Nihilistów» Waława Gąsiorowskiego

Wykonano zestawienie na pierwszy rzut oka różnych dzieł Józefa Kraszewskiego, Fedora Dostojewskiego i Waława Gąsiorowskiego celem ujawnienia spólnych między nimi antynihilistycznych porównań dyskursywnych. Wymownie dowiedziono, że każdy z utworów u sposób niepowtarzalny roztrząsa wielogradientne idee nihilizmu, które decydowali w drugiej połowie XIX st. mentalności inteligencji imperium Rosyjskiego.

Александр Янишевский
Антинигилистические параллели в дискурсах «Бесов» Фёдора
Достоевского, «Сумашедшей» Юзефа Крашевского и
«Нигилистов» Вацлава Гонсёровского

Проведён сопоставительный анализ на первый взгляд очень разных произведений Юзефа Крашевского, Фёдора Достоевского и Вацлава Гонсёровского с целью показа общих между ними антинигилистических дискурсивных параллелей. Убедительно доказывается, что каждый из них в свой неповторимый способ трактует многоградиентные идеи нигилизма, которые определяли во второй половине XIX ст. умонастроения интеллигенции Российской империи.

Aleksandr Yanishevskyj
Antinihilistic parallels in the discourses of «Possessed» by Fedor
Dostoyevskyj, «Wild» by Jozef Kraszewskyj and
«Nihilist» by Vaclav Hons'orovskyj

A comparative analysis of seemingly very different works by Jozef Kraszewskyj, Fedor Dostoyevskyj and Vaclav Hons'orovskyj is made to show the common discursive antinihilistic parallels in them. It is proved that each author in his own unique way treats polygradient ideas of nihilism that determined moods of intellectuals of Russian Empire in the second half of the XIX century.